

varlığı da saptanmıştır. Bu kaynakların Tarih Öncesi Çağlardan beri Anadolu ve komşu bölgelerdeki merkezler tarafından sürekli kullanıldığı savunulmaktadır⁴⁵. Bu veriler Kalkolitik Çağda Anadolu'da yoğun bir ticaretin yaşandığını yansıtmaktadır.

Anadolu'nun değişik bölgelerinde yapılan kazı çalışmaları ve bu çalışmalarda çıkan yeni bulgular, Anadolu'daki uzak geçmişle ilgili önemli veriler ortaya koymaktadır. Bu da önceden belirttiklerimiz gibi Anadolu'da Paleolitik Çağdan itibaren daha çok yerel bir karakter taşıdığı görülmüştür. Bu karakter zamanla köklü bir geçene dönüşmüştür. Neolitik Çağda başlayan Anadolu madencilik ve ticaret faaliyetleri büyük bir hızla gelişimini sürdürmüştür. Özellikle bakır değil altın ve gümüş gibi değerli metallerin keşfi ve kullanılması, Anadolu'da Paleolitik Çağdan itibaren bir ticaretin varlığını göstermektedir. Bu ticaretin Anadolu'da Paleolitik Çağdan itibaren başlamış ve Neolitik Çağda geliştiği görülmüştür. Anadolu'da Paleolitik Çağdan itibaren bir ticaretin varlığını göstermektedir. Bu ticaretin Anadolu'da Paleolitik Çağdan itibaren başlamış ve Neolitik Çağda geliştiği görülmüştür.

⁴⁵ K.A.YENER-ILYNUS BARNES-E.JOEL-E.SAYDE, "1989-1990 Kurşun İzotop Analiz Sonuçları", VI.Arkm.ST, Ankara, 1991, 88-89.
⁴⁶ E.KAPTAN; "Bakla Tepe'de Eski Metalurjiye Ait Buluntular", XIII: Arkm.ST, Ankara, 1998, 103 vdd.; E.KAPTAN; "Limen Tepe'de Eski Metalurjiye Ait Buluntular", XIII: Arkm. ST., Ank., 1998, 83 vdd. E.KAPTAN; "Altintepe'de Kalkolitik ve Eski Tunç Çağına Ait Metalurjik Buluntular", XIV: Arkm.ST, Ankara, 1999, 45 vdd.

BAŞLANGIÇTAN ESKİ TUNÇ ÇAĞI SONUNA KADAR ERZURUM VE YÖRESİ GEÇİM KAYNAKLARI

Süleyman ÇİĞDEM*

İnsanlık tarihini başlattığımız Paleolitik Çağdan itibaren Anadolu'da, yoğun bir yerleşime sahne olmuştur. Bu durum; insanoğlunun temel gereksinimlerinin karşılanmasında Anadolu coğrafyasının ve ekolojisinin sunduğu çok önemli olanaklardan kaynaklanmıştır. Anadolu coğrafyası incelendiğinde birbirinden çok farklı iklim koşullarını ve jeomorfolojik yapıları barındırdığı gözlenir. İç bünyedeki bu çok yönlü yapılanma, her çağda değişik karakterlerdeki sosyo-politik ve de sosyo-ekonomik kültür yapılanmalarının oluşumuna neden olmuştur². Bir başka deyişle, Anadolu'nun her bölgesinin tarihsel gelişimi barındırdıkları ekolojik ve jeomorfolojik yapılanmayla paralellik göstermiştir.

Bu çalışmamızda Anadolu'nun doğusunda yaklaşık 2000 m. yükseklikteki Erzurum ve çevresinin, Paleolitik Çağdan başlayarak Eski Tunç Çağı sonuna kadar, geçim kaynaklarını ortaya koymaya ve bunları değişik açıdan irdelemeye çalışacağız.

Paleolitik Çağ insanının geçim kaynakları iki aşamalı bir gelişim gösterir. Birinci aşamada başlıca geçim kaynağı toplayıcılık, ikinci aşamada ise hem toplayıcılık hem de avcılıktır. Bunun için Paleolitik Çağ insanı öncelikli olarak zengin bitki örtüsü ve hayvan çeşitliliği bol olan bölgelerde yaşamayı seçmiş olmalıdır. Yapılan arkeolojik çalışmalarda, Anadolu'da bu çağa ait çok zengin buluntular veren yerleşim yerlerinin varlığı saptanmıştır³. Erzurum ve çevresinde ise bugüne kadar yapılan çalışmalarda Paleolitik Çağ tarihlerendirilebilecek, özellikle mağara ve kayaaltı sığınağı türünden

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı.
1- Buzul devri sonrası, yani Holosen'den itibaren Anadolu'nun iklimi, flora ve faunasında olumlu gelişimin, insan yaşamında da önemli değişikliklere yol açtığı bilinmektedir.; Ayrıntılı bilgi için bkz. U.Esin, İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa I, Doğal Çevre Sorunu II, İstanbul, 1981, 12 vdd., 23 vdd.; J. Yakar, Prehistoric Anatolia, The Neolithic Transformation and The Early Chalcolithic Period, Jerusalem, 1991, 9-10.
2- E. Akurgal, "Anadolu Tarihinin Oluşmasındaki Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü" An Ar X (1986), 21 vdd.; İ.Ketin, Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış, İst. 1983, 1 vd.; Strabon, Coğrafya/Anadolu, (Kitap XII,XIII, XIV), Çev. A. Pekman, İst., 1991.
3- Genel bilgi için bkz., F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 1987, 9-13; E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, İst. 1995, 21.; V. Sevin, Anadolu Arkeolojisi, İst. 1997, 54 vdd.; S. Çiğdem, Eski Anadolu İnsanınin Geçim Kaynakları ve Yaşama Biçimleri, Erzurum, 1996, (Basılmamış Doktora Tezi), 15. dipnot 3, 16. dipnot 4-5; S. Harmankaya-O. Tanındı, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri I, İst.1996, 7 vdd.

yerleşim birimleri ile karşılaşmamıştır. Bununla birlikte Pasinler ilçesinin güneybatısında bulunan Yukarı Çakmak Köyünün kuzeybatısında, yola dik duran, kurumuş bir dereye bir yüzü işlenmiş uç kazıyıcı olarak yapılmış, daha sonra yan kazıyıcı olarak kullanılmış ve volkanik bazalttan yapılmış bir alet bulunmuştur⁴. Bu alet Orta Paleolitik Döneme tarihlendirilmiştir. Bundan başka İ. Kılıç KÖKTEN⁶ tarafından yapılan araştırmalarda şehrin 20-25 km. kuzeydoğusunda Dumlu çevresinde yüzeyde bazalttan yapılmış, iki yüzü yontuk Alt Paleolitik tipinde iki tane, Shcelleen ve Erzurum-Hasankale arasında Üst Paleolitik tipte bir yonga alet de ele geçmiştir.

Yukarıda sıraladığımız buluntular dışında bölgenin Paleolitik Çağını aydınlatabilecek büyük boyuttaki veriler şu ana kadar ele geçmemiştir. Oysa Doğu Anadolu'nun değişik yerlerinde Paleolitik Çağın yaşandığını kanıtlayan ve bu alanların geçim kaynaklarını ayrıntıları ile yansıtan önemli yerler belirlenmiştir⁷.

Diğer yandan Paleolitik Çağda Erzurum ve çevresinin geçim kaynaklarının belirlenmesi açısından Paleoklimatik ve Paleovejetasyonik çalışmalar bir takım ip uçları vermektedir. Yapılan çalışmalarda M.Ö. 20000-10000 yılları arasında Anadolu'nun büyük bir kısmı ile beraber Erzurum da step formasyonu içerisinde değerlendirilmiştir⁸. Bu step formasyonunda geven, yavşan otu, üç gül, kekik, gelincik, ayrik otu, çoban yastığı gibi birçok otsu türleri

4- M. Şenyürek, "Tebliğler: Anadolu'da bulunan İki Yeni Paleolitik Alete Dair Bir Not" DTCFD II/2 (1944), 348-352; A. Goetze, Kleinasien, Kulturgeschichte des Alten Orients III/3 München, 1957, 15.

5- S. Harmankaya- O. Tanındı, TAY I.

6- İ.K. Kökten, "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında Bir Rapor" BELLETEN 27 (1943), 61 vdd.; İ.K. Kökten, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar" BELLETEN 32 (1944) 659 vdd.; İ.K. Kökten, "Anadolu Prehistorik Yerleşmelerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma" DTCFD X/3-4, (1952), 167-207.; H.Z. Koşay, Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, Ank. 1984, 12.

7- O. Belli, "Doğu Anadolu'da Yeni Arkeolojik Keşifler ve Van-Yedisalkım (Put) Köyü Boyalı Mağara Resimleri" TD 28-29 (1975) 1 vdd.; O. Belli, "Van Bölgesinde Boyalı Mağara Resimleri, Kızların Mağarası" Ark. San. 1-2 (1979), 20 vdd.; O. Belli, Urartu Başkenti Van, İzmir, 1986, 8 vdd.; E. Anati, "Anatolia's Earliest Art" Archaeology 21, (1968), 22 vd.; İ.K. Kökten, Yazılıkaya ve Kurbanaga Mağarasında (Kars/ Camuşlu) Yeni Bulunan Dip Tarih Resimleri" Karseli 20 (1966) 3 vdd.; H. Karpuz, "Camuşlu'da Yontma taş Çağı kaya Resimleri" Bilim ve Teknik 112 (1977), 1 vd.

8- P.M. Dolukhanov, Ecology and Economy in Neolithic Eastern Europe, Duckworth, 1979, fig. 12.; J. Yakar, Prehistoric Anatolia, The Neolithic Transformation and The Early Chalcolithic Period, Jerusalem, 1991, 10, hrt. 1.

bulunmaktadır⁹. Bu formasyon kurt, çakal, tavşan gibi yabani hayvanların yaşadığı ortamlardır¹⁰. Paleolitik Çağın yaşanması için gerekli olan bu elverişli iklim ortamı, fauna ve flora zenginliği, Erzurum ve çevresinde insan yaşamının varlığını az da olsa düşündürmektedir.

Paleolitik Çağ da Erzurum ve çevresinde insanların yaşamış olabileceğini destekler bir diğer kanıtta, bölgede bolca bulunan obsidyen kaynaklarıdır. Şehrin kuzeyinde Akdağ, Dumlu¹¹, batısında Ağören¹², doğusunda Pasinler İlçesi'nin kuzeydoğusunda Tımar da ve daha bir çok yerde bulunan obsidyen kaynakları, özellikle avcılık aşamasına geçmiş Paleolitik insanının alet yapımında kaynak sağlama konusunda zorluk çekmeyeceğini gösterir.

Bütün bu verilere dayanarak, bu çağda bölge halkının büyük oranda toplayıcılıkla ve az da olsa avcılıkla günlük besin gereksinimlerini sağlamış olduklarını söyleyebiliriz.

Erzurum ve çevresinin Mezolitik ve Neolitik Çağ geçim kaynaklarını belirlemek oldukça güç görünmektedir. Çünkü bölgede şu ana kadar yapılan araştırmalarda Mezolitik ve Neolitik Çağlara tarihlendirilebilecek herhangi bir yerleşim izi ve buluntusuyla karşılaşmamıştır. Bununla beraber çok az da olsa Paleolitik Çağla ilgili buluntuların ele geçmesi ve Kalkolitik çağa tarihlendirilen önemli höyüklerin varlığı Paleolitik çağla Neolitik çağ arasında geçişi sağlayan Mezolitik ve uygarlık tarihi açısından önemli başlangıçların meydana geldiği Neolitik çağın bölgede yaşanmış olabileceği olasılığını arttırmaktadır. M.Ö. 10000-6000 yılları arası Anadolu'nun vejetasyon haritasına bakarak, konumuzla ilgili olarak bölgenin ekolojisi üzerine belirli bir fikir yürütebiliriz. Yapılan çalışmalarda Erzurum ve çevresinin bu yıllar arası yayvan yapraklı ormanlarla kaplı olduğu görülmektedir¹³. Bu vejetasyonda kavak, meşe, gürgen, pelit gibi ağaç türleri; kurt, çakal, tavşan, yabani keçi, yabani domuz gibi

9- İ. Atalay, Türkiye Vejetasyon Coğrafyasına Giriş, İzmir, 167 vd., 173 vdd.; Y. Dönmez, Bitki Coğrafyası İst., 1985, 127 vdd.

10- A. Demirsoy, "Geçmişten Bugüne Anadolu'daki Hayvan Toplulukları" Bilim ve Teknik 155 (1980), 13 vdd.; Ayrıntılı bilgi için bkz., A. Demirsoy, "Erzurum Bölgesi Orthoptera (Insecta) Faunasının Tespiti ve Taksonomik İncelemesi" Fen Fakültesi Araştırma Dergisi 35 (1975) 122.; A. Demirsoy, Yaşamın Temel Kuralları Omurgalıları/Amniyotları III/2, Ank. 1992, 590; İ. Tekkaya, Anadolu'nun Tabiat Tarihindeki Yeri ve Önemi" VIII. TT Kong. I, (1979), 34 vd.

11- H.Z. Koşay, Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, Ank., 1984, 12.

12- H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu-Die Ausgrabungen von Pulur, Bericht über die Kampagne von 1960, Ank., 1964, 5.

13- P.M. Dolukhanov, Ecology and Economy, fig. 13.

hayvanlar yaşamaktadır¹⁴.

Erzurum ve çevresinin geçim kaynaklarını ayrıntılı olarak inceleyebileceğimiz en eski çağ Kalkolitik Çağdır. Bilindiği gibi Kalkolitik Çağ insanlık tarihinde önemli bir dönem noktası olmuştur. Anadolu'da Neolitik Çağda daha geniş bir alana yayılmış, coğrafi bölgelere göre yerel özellikler de sergileyerek uzun bir dönem devam etmiştir¹⁵. Bununla beraber bu çağ Anadolu insanının geçim kaynakları Neolitik Çağa göre büyük bir ayırım göstermemektedir. Yalnız ticaret ve madencilik yerleşim birimlerindeki varlığı daha belirgin bir şekilde gözlemlenmekte, tarım ve hayvancılığın ise eski önemini koruduğu anlaşılmaktadır¹⁶.

Erzurum ve çevresinde özellikle Son Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı¹⁷ boyunca devam eden önemli bir kültürün¹⁸ de izlerini gözlemleyebileceğimiz yerleşim yerleri saptanmıştır. Bunlar: Karaz, Güzelova, Pulur, Sos¹⁹ höyükleridir. Adı geçen höyükleri sırasıyla irdeleyerek, Erzurum ve çevresinin Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı boyunca geçim kaynaklarını saptamaya çalışacağız.

14- Ayrıntılı bilgi için bkz., dipnot 9-10.

15- Kalkolitik Çağ için bkz., F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, Ank., 1987, 18 vdd.; S. Lloyd, Early Highland Peoples of Anatolia, London, 1967, 20 vd.; U.B. Alkim, Anatolien I, Paris, 1968, 69 vd.; F. Schachmeyer, Die Aeltesten Kulturen Griechenlands, Stuttgart, 1955.; V. Sevin, Anadolu Arkeolojisi, İst. 1997, 54 vdd.; R. Temizer, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ank. 1979, 15.; B. Umar, İlkçağda Türkiye Halkı, İst. 1999, 8 vdd.; J. Yakar, Prehistoric Anatolia, 32 vdd.; S. Harmankaya-O. Tanındı, TAY 3.

16- S. Çiğdem, Eski Anadolu'da Geçim Kaynakları ve Yaşama Bicimleri, 74 vdd.

17- Eski Tunç Çağı ile ilgili geniş bilgi için bkz., V. Sevin, Anadolu Arkeolojisi, 77 vdd.; A.M. Dinçol, "Hititler Öncesi Anadolu" AU I, İst., 1982, 15; U.B. Alkim, Anatolien I, 41 vd.

18-Bu konu ile ilgili tartışmalar için bkz., M. Pehlivan, En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1984, 34 vdd.; A. Alpman, "Anadolu'da Hurriler" III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996), Ank., 1998, 27 vdd.

19- Kazı yapılan bu höyüklerin yanısıra bölgede birçok höyük daha tespit edilmiştir. Bu konuda bkz., M. Pehlivan, En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, 45-46.; A.Semih Güneri, "Erzurum ve Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması", V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, (Ankara 1987), 48 vdd.

20- H.Z. Koşay-K. Turfan, "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu" BELLETEN XXII (1959) 358.; H.Z. Koşay, "Karaz Sondajı", TT Kong., Ank., 1948, 165.; J. Yakar, The Chalcolithic and Early Bronze Age, BAR International Serie 268 (ii), 1985, 301-302.

Karaz:

Erzurum'un 16 km. kuzeybatısında bulunan bu höyükte ilk sondaj çalışmaları 1942 yılında, sistemli kazı çalışmaları da 1944 yılında yapılmıştır²⁰. Karaz'da kazı çalışmaları sonucu ele geçen bulgular, yerleşme topluluğunun tarım ve hayvancılıkla geçindiğini kanıtlamaktadır. H. Z. Koşay ve K. Turfan tarafından yayımlanmış olan kazı raporunda Karaz halkının gıda gereksinimini ne tür bitkilerle karşıladıkları konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak tahıl tarımının yapıldığını gösteren önemli bir bulgu olarak, bakırdan yapılmış büyük bir olasılıkla da orak olarak kullanıldığı sanılan bir aleti gösterebiliriz²¹.

Bu aletin yanında, bilinçli bir tarımın yapıldığını gösteren değişik boyutlarda öğütme taşları da bulunmuştur²². Tarımla ilgili diğer bulgular, bitki (arpa, buğday) saplarının biçiminde kullanıldığını sandığımız obsidyen ve çakmak taşından yapılmış bıçaklardır²³. Bu bıçaklarla biçilen arpa ve buğday kaplara konuluyor, gereksinim duyulduca da öğütme taşlarında öğütülerek besin maddesi olarak kullanılıyor olmalıdır. Bunların dışında yerleşim alanında özellikle hububat kalıntısı olarak gösterilebilecek herhangi bir kalıntı ögesi kazı raporunda belirtilmemiştir. Bununla beraber Karaz'ın konumu buraya yerleşen insanların höyük etrafında bulunan verimli topraktan oldukça yararlandıklarını göstermektedir. Yerleşme alanının belirlenmesinde ekilip-biçilen alanların yoğunluğunun büyük bir oranda göz önünde tutulduğuna tanıklık etmekteyiz.

Bu yerleşmede ve inceleyeceğimiz diğer yerleşmelerde sulu tarımın yapıldığını gösteren herhangi bir bulgu yoktur. Ürünün verimliliği tamamen doğal ortamla koşut olmalıdır.

Karaz topluluğunda gözlemlenen ikinci geçim kaynağı hayvancılıktır. Hayvan yetiştirmek için ideal bir ortama sahip bulunan Karaz'da, kemikten yapılmış aletler²⁴, koyun, keçi, sığır yetiştiriciliğinin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Kemik aletlerinin varlığı ve çeşitliliği²⁵ günlük yaşamda hayvanların etinden,

21- H.Z. Koşay-K. Turfan, BELLETEN XXII, 377, 409. Ön Asya'da Mezopotamya ve İran'da M.Ö. 3. binyıldan itibaren kullanıldığı bilinen orak ve bahçe bıçaklarının Anadolu'da Karaz ve Pulur kazılarıyla M.Ö. binyıl sonundan itibaren kullanıldığı kabul edilmektedir.; U. Esin, Kuantatif ve Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madencilik, Metin Analiz ve Tipoloji Katalogları, İstanbul, (1967) 1969, 49.

22- H.Z. Koşay-K. Turfan, BELLETEN XXII, 413.

23- H.Z. Koşay-K. Turfan, BELLETEN XXII, 375.

24- H.Z. Koşay-K. Turfan, BELLETEN XXII, 378-379.

25- H.Z. Koşay-K. Turfan, BELLETEN XXII, 411.

sütünden başka yoğun bir oranda kemiğinden de yararlandıklarını kanıtlamaktadır.

Kemik eserler arasında bulunan ağırşaklar²⁶ da bulunmuştur. Bu durum yerleşmede tekstil üretiminin olduğu ve bu alanda koyunların yünlerinden yararlanıldığını belgelemektedir. Böylece günlük yaşamda büyük oranda hayvansal ürünlerden yararlanma yoluna gidilmesi, hayvancılığın Karaz topluluğu için önemli bir geçim kaynağı olduğunu gösterir.

Karaz'ın bu çağlardaki diğer yerleşmelere göre en önemli özelliği Karaz topluluğunun geniş oranda madenden yararlanmış olmasıdır. Kazı sonucu çıkarılan eserler arasında hançerler, bıçaklar, baltalar, mızrak uçları, iğneler, bakır levhalar bulunmaktadır²⁷. Değişik türdeki bu maden eserler sarı dolma toprağın üstünde bol miktarlarda, daha alttaki kalkolitik tabakaya oranla daha az miktarda çıkmıştır²⁸. Bulunan eserlerin element analizleriyle araç-gereç yapımında kullanılan bronzun arsenikli bakır olduğu anlaşılmıştır²⁹. Gereksinimi duyulan bakır, Pıtkir'den (Oltu-Narman arası) sağlanıyordu³⁰.

Karaz'da yoğun bir şekilde maden kullanılmasına karşın yerleşim alanında yapılan çalışmalarda madenlerin burada işlendiğini gösteren herhangi bir metalürjik bulgu elde edilememiştir. Bununla beraber madeni araç-gereçlerdeki çeşitlilik Karaz topluluğunun maden üretimini gerçekleştirdiklerini kanıtlamaktadır.

Madenden başka, yerleşmede alet yapımında bölgede bol

26- H.Z. Koşay-K. Turfan, BELLETEN XXII, 411.

27- H.Z. Koşay-K. Turfan, BELLETEN XXII, 377, 379-380, 384.

28- H.Z. Koşay-K. Turfan, BELLETEN XXII, 377, 379-380, 384, 359.

29- U. Esin, Bakır Tunç Madenciliği, 39, 135.

30- P.S. de Jesus, "The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia", BAR International Series 74 (i), 1980, 256-257.; J. Yakar, "Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia", AS XXXIV (1984), 78-79.; Pıtkir dışında, İspir-Norgah, Pasinler, Şenkaya-Bardız'da da bakır bulunmaktadır. Türkiye Maden Envanteri (İllere göre), Ankara, 1980, 231.; MTA 133, 58-60.; MTA 179, 231.; MTA 185, 7.; C.M. Ryan, A Guide To the Known Minerals of Turkey, Ankara, 1954, 11.; Bölgeye yakın en eski işletilen Bakır madeni yatakları Murgul (Artvin- Borçka) da bulunmaktadır. E. Kaptan, "Anadolu'da Madencilik" Bahattin Devam Anı Kitabı, Eski Yakınoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler, İstanbul, 1995, 191.; P.S. Jesus, Erzurum'un bakır gereksinimini Murgul-Kuvarshan bölgesinden de karşıladığını göstermekte "Métal Ressources in Ancient Anatolia" AS XXVIII (1978) 99 map 1.; Doğu Anadolu'nun zengin maden kaynaklarının M.Ö. 3.binden beri yapıldığını bilmekteyiz. M. Kelly-Buccellati, "Trade in Metals in the Third millenium: Northeastern Syria and Eastern Anatolia" LXVII, Resurrecting The Past A Joint Tribute to Adnan Bounni, Nederlands Historische Archaeologisch Instituut te, İstanbul, 1990, 117 vdd.

miktarda olan obsidyenden de yararlanma yoluna gidilmiştir. Höyüğün her katında bol miktarda obsidyenden yapılmış bıçak, keski, ok ucu³¹ gibi aletlerle karşılaşmıştır.

Pulur:

Erzurum'un 20 km. güneybatısında kendi adıyla anılan çayın sağ kıyısındadır³². Höyükteki kazı 1960 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu kazılar sonucu yerleşim halkının, daha çok tarım ve hayvancılıkla geçindiği saptanmıştır. Yerleşim topluluğunun bilinçli bir şekilde tarımla uğraştığını kanıtlayan çok önemli bulgular elde edilmiştir. Höyüğün hemen bütün katlarında eğer biçiminde tam veya kırık yüzden fazla öğütme taşları, dibekler ve avuç içi tokmağı görevi gören yuvarlak taşlar bulunmuştur³³. Bunların yanı sıra T yarmasında ve tepedeki sondajda 6 m. derinlikte hububat kalıntıları ele geçmiş ve bunlar Geç Kalkolitik çağa tarihlendirilmiştir³⁴. Pulur'da da, Karaz da olduğu gibi tarım aletleri yapımında madenden yararlanıldığına tanıklık etmekteyiz. Geç Kalkolitik Çağa tarihlendirilen birinci mimari katta bulunan madeni eserler arasında, üstünde kavruk buğdayların bulunduğu bir orak da yer almaktadır³⁵.

Tarımla ilgili çıkan buluntuların bütünü göz önüne alındığında Pulur'da, Karaz'a oranla tarımın daha ön planda tutulduğu sonucunu çıkarabiliriz. Buna rağmen sitemli bir sulu tarım yapıldığını söylememiz olanaksızdır. Tarımdaki ürün verimliliği yine Karaz olduğu gibi doğal olaylara bağlanmıştır. Bu durum insanların dinsel inançlarını da etkilemiş, bir bereket kültürünün doğmasına neden olmuştur. Höyükte bereket kültürünü³⁶ tanımlayan pişmiş topraktan yapılmış tanrıça idolleri³⁷ bulunmuştur.

Pulur'da insanların ikinci bir geçim kaynağı hayvancılıktır. Höyükte yapılan kazılarda bol miktarda kemikten yapılmış aletlerin

31- H.Z. Koşay-K. Turfan, BELLETEN XXII, 375 vdd.

32- H.Z. Koşay, "Pulur Kazısı 1960" TAD XI/1 (1961), 25.; H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu, Ank., 1964, 5.; J. Yakar, The Later Prehistoric of Anatolia, 302.

33- H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur, 20, Lev LVI p. 655, Lev LVI p. 665-667.

34- H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur, 19, Lev. LXI.

35- H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur, 19, 67, Lev. L.

36- Anadolu'da bereket kültürüne yerleşik yaşama geçiş ve tarımla bağlantılı olarak Neolitik Çağdan sonra karşılaşmaktayız. J. Mellaart, Yakın Doğu'nun Eski Uygarlıkları (Çev. B. Altınok) İst., 1988, 72.; Bereket kültürünün ortaya çıkışı ile ilgili olarak bkz., A. Şenel, İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünel Yapıların Etkileşimi, Ankara, 1995, 75-76.

37- H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur, 21 vdd.

38- H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur, 21.

bulunması Pulur'un faunası ve geçim kaynaklarının aydınlatılmasında önemli bir faktör olmuştur.

Günlük yaşamın önemli araç-gereçlerinden bizler koyun ve keçinin mafsalsal veya yuvarlak başlı kemiklerinin bir tarafı yontularak yapılıyordu³⁸. Bizler içerisinde az da olsa kuş kemiklerinden yapılanlarda bulunmaktadır³⁹. Böylece başta koyun, keçi olmak üzere hayvanların evcilleştirildiğini, onların etinden, sütünden, yününden⁴⁰, kemiklerinden yararlanıldığı, diğer yandan avcılığın devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Avlanan kuşlar yerleşmenin etrafındaki sazlık alanlarda barındırılıyorlardı⁴¹. Yerleşmenin yakınlarından Pulur Çayının geçiyor olması balıkçılıkla uğraşın olabileceğini düşündürmektedir. Fakat kazılarda bununla ilgili herhangi bir bulgu ele geçmemiştir.

Höyüğün doğu eteğinde Eski Tunç Çağı'na tarihlendirilen mezarlarda bulunan kemik kalıntıları, Pulur'un faunasını daha belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Mezarlarda insan kemiğinin yanı sıra bulunan köpek, koyun, keçi, dana, sığır kemikleri⁴² bu hayvanların evcilleştirildiklerini kanıtlamaktadır.

Pulur'da bulunan hayvan türleri bölgenin iklim ve bitki örtüsü ile ilgili veriler de sunmaktadır. Geç Kalkolitik Çağdan itibaren bölgede karasal bir iklimin etkili olduğunu ve hayvanların besin gereksinimlerini karşılayacak yeterli mera ve otlakların var olduğunu söyleyebiliriz.

Pulur'da madenin azlığına karşılık⁴³, obsidyen aletler oldukça

39- H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur , 21.

40- Tepe sondajında ele geçirilen 3-5 dişli taraklar ile ağırşaklar Pulur'da dokuma sektörünün varlığını kanıtlamaktadır. H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur , 21.

41- 1842-1852 yılları arası gerçekleştirdiği gezi sırasında Erzurum ve yöresine de uğrayan seyyah R.L. Curzon, Erzurum ovasında yaşayan kuşların listesini de yapmıştır. R.L. Curzon, Armenia: A Year at Erzeroom and on the Frontiers of Russia and Persia, London, 1854, 150-154.; 19. yüzyılda Erzurum ve çevresini gezen diğer seyyahlar için bkz., S. Günay, "Ondokuzuncu Yüzyılda Bazı İngiliz Seyyahların Gözüyle Erzurum ve Çevresi" Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Ed. Bilimleri Araştırma Dergisi 20, (1992) 75-100.

42- H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur , 46 vdd.

43- Birinci katta Geç Kalkolitik Çağa tarihlendirilen 3 madeni eser bulunmuştur. (Pulur'da Son Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı'nda yapılan eserler doğal ya da ari bakırdan ve filizlerin bir arada eritilmesiyle elde edilen bakırdan yapılmıştır. U. Esin, Bakır Tunç Madenciligi, 15.). Fakat Son Tunç Çağı'na tarihlendirilen mezarlarda zengin madeni eserler bulunmuştur. Bronz balta sapı, delikli mızraklar, bronz bilezikler, ok uçları, biri gümüş 5 adet iğne bulunmuştur. H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur , 44 vdd., Lev XCVIII, XCIX, C. Cl.; Böylece Son Tunç Çağı'nda bölgede daha gelişmiş bir kültürün var olduğuna tanıklık etmekteyiz. Fakat bunların yerleşmede üretildiğini kanıtlayan herhangi bir metalurjik bulgu elde edilememiştir.

fazladır. Bu durum yerleşmenin konumundan kaynaklanmaktadır. Yerleşim zengin obsidyen kaynaklarının yakınına kurulmuştur. Höyüğün batısı aşınmış volkanik tepeler ve zengin obsidyen yataklarıyla kaplıdır⁴⁴. Bunlardan dolayı yerleşim halkının en azından bölge içerisinde obsidyen ticaretine yönelmiş olabileceğini düşünebiliriz.

Güzelova:

Erzurum'un 15 km. kuzeydoğusunda bulunan höyükteki kazı H. Z. Koşay ve H. Vary tarafından 1961 yılında yapılmış ve 1967 yılında yayınlanmıştır. Kazı höyüğün batısında yapılmış, küçük ağıldaki sondaj yeri hariç, kazı alanı A, B, C olmak üzere üç açmaya ayrılmıştır⁴⁶.

Kazı sonucu ele geçen buluntular, Güzelova topluluğunun diğer yerleşmelerde olduğu gibi, hayvancılık ve tarımla geçindiklerini göstermektedir. Güzelova kazıcıları; bölgenin coğrafi yapısının, tarih öncesi çağlarda sulak ve bataklık olduğunu⁴⁷ ve dolayısıyla bataklık bölgeye özgü bir iktisadi yaşamın oluştuğunu belirtmektedirler⁴⁸. Bu bağlamda yerleşmede hem evcil hayvanlardan hem de sazlık alanda bulunan kaz, ördek, turna⁴⁹ cinsinden av hayvanlarından yararlanma yoluna gittikleri saptanmaktadır.

Höyüğün B açmasında 8 m. derinlikte 5 adet ortalama 70 cm. boyutlarında altları kalın yuvarlak ağaç döşeli, kenarları taş örtülü günümüzde "kurun" adı verilen yerde hayvan yemlikleri bulunmuştur⁵⁰. Hayvan yemliklerinin bulunması, M.Ö. 3. bindeki bir yerleşmede hayvancılığın geçim kaynağı olarak önemini göstermesi açısından oldukça ilginçtir. Diğer yandan da iklim koşulları günümüzden pek farklı olmayan Güzelova'da hayvanların içerde barındırıldıklarını ve beslendiklerini göstermektedir. Höyükte hayvancılıkla ilgili diğer kanıtların arsında, hayvan kemiklerinden ve boynuzlarından yapılmış iğne, harp topuzu, mührü (çanak-çömlek ve deri perdahlamada kullanılan alet), ok sapı, tarak, ağırşaklar, benzerlerine Alishar, Alacahöyük ve Büyük Güllücekte karşılaşılan

Bunların yerli üretimle olduğu kadar, dışardan gelen yeni göçlerle veya ticari yollarla da gelme olasılığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

44- H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur , 5.

45- H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur , 19-20, Lev. LI, LII, LIII-LIV, LV.

46- H.Z. Koşay-H. Vary, Güzelova Kazısı, Ank., 1967, 6.

47- Bölgede ki bataklık alan 1955- 1960 yılları arasında yapılan çalışmalarla kurulmuştur.

48- H.Z. Koşay-H. Vary, Güzelova, 5-6.

49- R.L. Curzon, Armenia, 150-154.

bizler yer almaktadır⁵¹. Ele geçen kemiklerin analizleri yapılmamakla birlikte bunlar büyük bir olasılıkla koyun⁵² ve sığır cinsinden hayvanlara ait olmalıdır.

Güzelova topluluğunun hayvancılık yanında tarımla da uğraştığını kanıtlayan bulgular da elde edilmiştir. Höyüğün A alanında bazalttan⁵³ yapılmış öğütme taşları⁵⁴ ve pişmiş topraktan yapılmış ekmek tekneleri⁵⁵ tahıl⁵⁶ tarımının yapıldığını kesinlikle kanıtlamaktadırlar. Güzelova'da Pulur ve Karaz'da olduğu gibi baskın bir taş (özellikle obsidyen) kültürünün varlığı gözlenmektedir. Obsidyen⁵⁷ eserler içerisinde bıçaklar, kazgıçlar, testereler, çekiçler, delgiçler, keskil, yer almaktadır⁵⁸.

Tunç Çağına tarihlendirilen bronzdan yapılmış mızrak ucu, balta, açık bir halka yerleşmede bulunan madeni eserlerdir⁵⁹. Diğer höyüklerde olduğu gibi Güzelova'da da metal üretimi yapıldığını kanıtlayan herhangi bir bulgu bulunamamıştır. Erzurum Ovası'nda bu üç yerleşimin dışında Tarih Öncesi Çağlarda Erzurum ve çevresinin geçim kaynaklarını irdeleyebileceğimiz önemli bir yer de Sos Höyük'tür.

Sos Höyük:

Erzurum-Hasankale yolunun 25. km.sinde yer alan höyük 32x25 m. boyutlarındadır. Höyükte A. Sagona tarafından 1994 yılında başlatılan kazı halen devam etmektedir⁶⁰. Bu kazı, şu ana kadar Erzurum ve çevresinde en sistemli kazıdır.

Kazılar sonucu ele geçen bulgular üzerinde yapılan analizler bölgenin geçim kaynaklarını ayrıntılı bir şekilde belirlemektedir. Bu yönüyle Sos Höyük diğer yerleşmelere göre ayrıcalık göstermektedir. Erzurum Ovası'nda irdelediğimiz yerleşmelerde olduğu gibi, Sos

50- H.Z. Koşay-H. Vary, Güzelova, 7.

51- H.Z. Koşay-H. Vary, Güzelova, 8, Lev. XXVIII-XXX, Lev. LXXV-LXXIX.

52- Ele geçen pişmiş topraktan yapılmış eserler arasında kuzu figürinleri de bulunmaktadır, H.Z. Koşay-H. Vary, Güzelova, Lev. LXVI.

53- Bazalt taşlar höyüğün kuzeyindeki dağlardan çıkarılmış olmalıdır. H.Z. Koşay-H. Vary, Güzelova, Lev. LXVI.

54- H.Z. Koşay-H. Vary, Güzelova, 6, Lev. LXIX.

55- H.Z. Koşay-H. Vary, Güzelova, Lev. XXXVII.

56- Höyüğün A alanında 2 m. derinlikte kavruk arpa ve buğday bulunmuştur. Fakat bu alan öntarih çağlarına tarihlendirilmiştir. H.Z. Koşay-H. Vary, Güzelova, 6.

57- Obsidyenler büyük olasılıkla Ağören veya höyüğün kuzeybatısında bulunan Akdağ'dan getirilmiş olmalıdır.

58- H.Z. Koşay-H. Vary, Güzelova, 7, Lev. XXVII, Lev. XXVIII, Lev. LXX-LXXIII.

59- H.Z. Koşay-H. Vary, Güzelova, 8, 26.

Höyük topluluğu da tarım ve hayvancılığı temel alan geçim kaynaklarına sahipti. Fakat Eski Tunç Çağı'na ait tabakalarda höyüğün tarımla ilgili yapılanmasını ortaya koyacak bulgulara kazı sonuçlarında karşılaşmamaktadır. Yerleşmedeki tarımsal aktiviteyi belirlemek için, Orta ve Geç Tunç Çağı tabakalarındaki verilerden yararlanacağız.

Orta ve Geç Tunç Çağına tarihlendirilen M 16 da bulunan pitler arasında, gıda depolanmasında kullanıldıkları ileri sürülen astarlı pitlerin varlığı, tahıl tarımının yapıldığını kanıtlamaktadırlar⁶¹. Şu ana kadar yapılan kazılar sonucu bu tarımın nasıl yapıldığını gösteren belirgin bir bulgu henüz elde edilememiştir. Dolayısıyla tamamen doğal koşulların oluşturduğu ortam içerisinde ürün edinme yoluna gidilmiştir.

Sos Höyükte hayvancılıkla ilgili veriler daha belirgindir. 1996⁶² yılı kazılarında bulunan 10.342 parça üzerinde yapılan analiz çalışmaları geçim kaynakları içerisinde hayvancılığın önemini açıkça ortaya koymaktadır. Zaten bulunan parça sayısı çokluğu da bunu göstermektedir.

Yerleşim alanında verileri bulunan sığır, koyun, keçi evcil olup geçim kaynaklarının temelini oluşturuyorlardı⁶³. Bunun yanında yabani domuz, yabani koyun-keçi, ayı, kırmızı geyik, yabani tavşan ve çeşitli kuşlar da avlanan başlıca hayvanlardı⁶⁴. Böylece bir taraftan evcil hayvanlar yetiştirilirken diğer taraftan avcılıktan da yararlanma yoluna gidilmiştir. Avcılığı yapılan yabani türlerin çeşitliliği ve bu hayvanların yaşam koşulları bölgenin bu çağlardaki doğal bitki örtüsünü de aydınlatmaktadır. Büyük bir olasılıkla Sos ve çevresi bu çağlarda ağaçlık (orman) alanlarla hem de çalılıklar ve sulu arazilerle kaplı idi⁶⁵. Sos'ta Erken Tunç Çağı kemik endüstrisi oldukça gelişmiştir. Ele geçen kemik eserler arasında tarak, toka, saç çemberi, iğneler, bizler, kirmen ağırşaklar⁶⁶ bulunmaktadır.

60- A. Sagona-C. Sagona-H. Özkorucuklu, "Excavations at Sos Höyük 1994: First Preliminary Report" AS XLV (1995), 196 vdd.

61- A. Sagona-M. Erkmen-C. Sagona, "Excavations at Sos höyük 1996" XIX. KST I, Ank. 1998, 248 (ayrı basım); A. Sagona-M. Erkmen-C. Sagona and S. Howells, "Excavations at Sos Höyük 1996: Third Preliminary Report" ANATOLICA XXIII (1997), 187.

62- A. Sagona-M. Erkmen-C. Sagona and S. Howells, ANATOLICA XXIII (1997), 202.

63- A. Sagona-M. Erkmen-C. Sagona and S. Howells, ANATOLICA XXIII (1997), 189 vd., 192.

64- A. Sagona-M. Erkmen-C. Sagona and S. Howells, ANATOLICA XXIII (1997), 191-192.

Günlük yaşamda kullanılan aletlerin yapımında Sos Höyük'te de öncelikli olarak obsidyenden⁶⁷ yararlanma yoluna gidilmiştir⁶⁸. Obsidyenden yapılmış balta bıçakları, ok uçları oldukça kabarıktır⁶⁹. Yerleşmede örnekleri çok fazla olmasa bile madenden de yararlanma yoluna gidilmiştir. Bulunan iki bronz küpe⁷⁰ madenin daha çok süsleme amacıyla kullanıldığını gösterir. Höyükte şu ana kadar yapılan kazılarda diğer yerleşim alanlarında olduğu gibi üretime yönelik herhangi bir metalurjik bulgu elde edilememiştir.

Sonuç olarak; Paleolitik Çağ'dan Eski Tunç Çağı sonuna kadar Erzurum ve çevresinde yaşayan insanların, iklim ve ekolojik yapıya koşut olarak daha çok tarım ve hayvancılıkla (Avcılık-evcilleştirme) geçindikleri gözlenmektedir. Bu durum Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren daha net olarak ortaya konulabilmektedir. Bundan önceki çağlarla ilgili fikir edinebileceğimiz bulgular ise oldukça yetersizdir. Yörede yapılacak yeni araştırmalarla bu açığın giderileceği inancındayız.

Geç Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı boyunca yöre insanı Anadolu'nun diğer bölgelerine göre, ikliminde etkisi ile, daha çok hayvancılığa yönelmiştir. Tarım ikinci planda görülmektedir. Bu şekli

65- A. Sagona-M. Erkmen-C. Sagona and S. Howells, ANATOLICA XXIII (1997), 192.; Coğrafyacılar Erzurum ve çevresinin başlangıçta sarı çam ormanları ile kaplı iken sonraları step haline döndüğünü kabul ederler.; H.İnanık, Türkiye Bitki Coğrafyasına Giriş, İst., 1965, 57-58.

66- A. Sagona-M. Erkmen-C. Sagona, "Excavations at Sos höyük 1995" XVIII. KST I, Ank. 1996, 141.

67- I.J. Mc Niven, "The Technological Analysis of Obsidian Artefacts: A Preliminary Report" ANATOLICA XXIV (1998) 35 vdd.

68- Obsidyen gereksinimi Pasinler'in kuzeyinde Büyükdere yakınlarındaki kaynaklardan karşılanmıştır.; A. Sagona-M. Erkmen-C. Sagona, XVIII. KST I, Ank. (1996), 140.; O. BELLİ, "Doğu Anadolu'da Saptanan Obsidyen Yatakları ve Atölyeleri", Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (Ed. O. BELLİ), Ank., 2000, 301 vd.; O. Belli, Büyükdere obsidyen yumrularının Kurnuç Köyünün 1 km. Kuzeyinde yer alan Peluzkale Tepe (Cin Kalesi)'de işlendiğini belirtmektedir. O. BELLİ, "Doğu Anadolu'da Saptanan Obsidyen Yatakları ve Atölyeleri", Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (Ed. O. BELLİ), Ank., 2000, 304.; Büyükdere'den başka Pasinler civarında önemli obsidyen kaynakları da bulunmaktadır. Bunlardan biri de Pasinler'in kuzeydoğusunda Tımar Köyü yakınlarındadır.

69- A. Sagona-M. Erkmen-C. Sagona and S. Howells, ANATOLICA XXIII (1997), 187-188, 217 fig. 14, 218 fig. 15.

70-A. Sagona-M. Erkmen-C. Sagona, XVIII. KST I, Ank. (1996), 141.

ile Karaz, Pulur, Güzelova ve Sos birer köy⁷¹ niteliğindeki yerleşim alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar koyun, keçi, sığır gibi hayvanları besleyerek, etinden, sütünden, yününden, kemiğinden, derisinden yararlanıyorlardı. Sazlık ve sulak alanlarda çeşitli kuşları, biraz daha ormanlık alanlarda yabani koyun-keçi, ayı, kırmızı geyik, tavşan gibi hayvanları avlıyorlardı. Diğer yandan iklim koşullarının elverdiği ölçüde tarıma yönelmişler kendi gereksinimleri için arpa, buğday ekip biçmişler. Uzun süren kış koşullarına göre hayvanlarının gıda gereksinimlerini de karşıladıkları olasıdır.

Tarım ve hayvancılığın önemini bu çağlarda bölgede yaşayan insanların inançlarında da gözlemleyebiliriz. Tanrıça idolleri, hayvan figürinleri bu konudaki en önemli bulgulardır.

Yörede ticari bir aktivitenin gerçekleştirildiğini gösteren önemli bir kanıt bulunmamaktadır. Fakat şu ana kadar kullanılan madeni eserlerle ilgili herhangi bir metalurjik bulgunun elde edilememesi bunların dışarıdan ithal edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum oldukça tartışılabilir; madeni araç-gereçlerin dışarıdan gelen yani göçlerle yerleşmelere getirilmiş olması olasılığı yanında yerel metal üretiminin tek bir merkezde yapılıp, bu yerleşmelere gönderilmiş de olabilir. Son yıllara değin özellikle Erzurum'un kuzeyinde bazı maden yataklarının işletildiğini bilmekteyiz.

Erzurum ve çevresinin oldukça zengin obsidyen kaynaklarını barındırması ve Paleolitik Çağ'da azda olsa bunların kullanılmış olması, bir obsidyen ticaretinin gerçekleştirilme olasılığını güçlendirmektedir. Fakat bu yerleşmelerde geçimini ticaretten sağlayan bir kitlenin varlığı tam gözlenmemektedir. Çünkü gerek mimaride gerekse arkeolojik bulgularda sosyal tabakalanmayı gösterir net veriler yoktur⁷². Son Kalkolitik Çağ ve Eski Tunç Çağı boyunca bölgede yaşayan toplulukların dış açılımlarının fazla olmadığı, yerleşim birimlerinde yoğun bir nüfusun barınmadığı veya yöredeki mevcut kaynakların onlar için yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

71-A. Şenol; "Tarımın bağrında zanaat ve ticaret etkinliklerinin filizlenmesi, toplumsal artının toplandığı ve dağıtıldığı merkezlerde tarımsal üreticiler yanı sıra, din adamları, tapınak hizmetçileri, zanaatçılar, tacirler ve askerlerle kalabalık bir nüfusun oluşmasına yol açmıştır. Böylece Dicle ve Fırat ırmaklarının suladığı ovalarda M.Ö. 4000-3000 arasında on beş-yirmi köysel yerleşme yeri nüfusları artıp ekonomik ve toplumsal yapıları karmaşıklaşarak köyden kasabaya, kasabadan kente doğru geliştiklerini savunmaktadır." İkel Toplumdan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi, 207-208.

72-Karşılaştırma için bkz., S. ÇİĞDEM; Eski Anadolu İnsanının Geçim Kaynakları ve Yaşama Biçimleri, 106 vdd.

Yeni arkeolojik çalışmalarla Erzurum ve yöresinin, Eskiçağ Tarihindeki geçim kaynaklarının daha ayrıntılı ortaya konulabileceği inancındayız.

KISALTMALAR

- Bkz. : Bakınız
vd. : ve devamı
vdd. : ve devamının devamı
Fig. : Figür
Lev. : Levha
DTCFD : Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara
TAY : Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri
Ark.San. : Arkeoloji ve Sanat
AU : Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi
AS : Anatolien Studies Ankara
MTA : Maden Teknik Arama, Ankara
TT Kong. : Türk Tarih Kongresi, Ankara
KST : Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara

Doğu Alman Yazını

ve

Jurek Becker

Dr. Şahbender Çoraklı*

Doğu Alman Yazını diye adlandırılan yazın 3 Ekim 1990 dan itibaren geçmişte kaldı. Bu yazın geçmişte kaldığında 41 yaşındaydı. Doğum yılı ise 1949 yılı, yani Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin ilan edildiği, başka deyişle Almanya'nın ikiye bölündüğünün resmen belgelendiği yılı. Aynı dili konuşan, aynı geçmişi paylaşan ve aynı kültürel kimliğine sahip olan bu toplumun politik nedenlerle birbirlerinden ayrılmış olması, 41 yıl Doğu Almanya yazarı kimliğiyle yaşayacak olan yazarları nasıl etkileyecek, oluşturdukları yazında Batı Alman yazarlarından farklı ne tür belirgin nitelikler geliştirecekti.¹

Doğu Alman yazınından 1949 dan başlayarak söz ediliyorsa da, bu yazının gelişmesini etkileyecek nedenlerin daha 1945'lerde oluştuğunu görmekteyiz. Bilindiği gibi 8 Mayıs 1945 tarihinde Almanya **İkinci Dünya Savaşı**'ndan yenik çıkması ülkenin çeşitli yönetimlere bölünmesine yol açmıştır. 8 Kasım 1945'te Sovyetler ve Birleşmiş milletler arasında imzalanan ve bir tür Kapütilyasyon niteliği taşıyan anlaşmayla, İngiliz, Fransız, Amerikan ve Sovyet işgal güçleri, Almanya'yı belli bölgelere ayırmışlar; Doğuyu, 1949 dan sonra üzerinde Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin kurulacağı bölgeyi Sovyetler yönetirken, diğer işgal güçleri Batıda yönetimi sürdürmüşlerdir.

Sovyet işgali altındaki Bölgede halkı eğitmek için pek çok kültür komisyonu kurulur, savaştan hemen sonra tiyatrolar, sinemalar açılır. Sovyet kültürünü tanıtmak ve bu topraklarda da yaymak için gazeteler, dergiler yayımlanmaya başlanır.

Bu yıllarda Nasyonsosyalizmden kaçan ve çeşitli ülkelere sığınan yazarlardan bir kısmı, örneğin Johannes r. Becher, Friedrich Wolf, Anna Seghers, Stefan Hermlin, Ernst Bloch, bertholt Brecht, Arnold Zweig Sovyet

* Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Örneklerle Doğu Alman Yazını, Çeviri Melahat Togar, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s.8